

18. Детальніше про це див. статтю Левка Квятковського “Проект повоєнної відбудови Чернелицького замку 1922 року”, уміщену в даному номері журналу.
19. Див.: Zbiory Ośrodka “Karta” w Warszawie / Archiwum Fotografii, sygn. 004879. – 1 ark.; Archiwum Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Sygn. 5849, 1 ark.; Archiwum Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej. – Foto Bogdana Querquina 1935 r. – 23 ark. (фотографії наклеєні на трьох окремих листках формату А4, вирваних із фотоальбому, без шифру й нумерації сторінок).
20. ЛННБУ. – Відділ рукописів, ф. УК 28, арк. 369.
21. Там само, ф. УК 24, арк. 127.

В основе статьи лежит комплекс неопубликованных документов, которые касаются судьбы Чернелицкого замка во времена II Речи Посполитой. Данные документы находятся в Центральном государственном историческом архиве, г. Львов, Государственном архиве Львовской области и в Отделе рукописей Львовской национальной научной библиотеки им. В. Стефаника НАН Украины. Эти материалы в совокупности с научными публикациями и иконографическими источниками позволяют проследить изменения во внешнем виде замка и проанализировать деятельность польской государственной администрации, связанную с правовой защитой замка как памятника старовины. Источники подготовлены к печати в оригинале – на польском языке с сохранением оригинального правописания – и в украинском переводе.

Ключевые слова: Чернелицкий замок, Чернелиця, памятка, Тереза Петровичова, Елена Петровичивна, Анна Петровичивна.

The paper is based on the collection of so-far non-published documents related to history of Chernelytsya Castle during the period of Second Polish Republic. The documents can be found in the Central National Archive of Ukraine in Lviv, the State Archives of Lviv Region and in the manuscripts department of the Lviv National Vasyl Stefanyk Scientific Library of Ukraine. This data, combined with scientific publications and iconographic sources allow tracking of changes in external image of the castle. The sources are edited the way they are found – in Polish, keeping the orthography of the original, and in Ukrainian translation.

Keywords: castle Chernelytsya, Chernelytsa the source, Tereza Petrovythchova, Olena Petrovythchivna, Anna Petrovythchivna.

УДК 94(477.83/86)

Левко КВЯТКОВСЬКИЙ

ПРОЕКТ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ ЧЕРНЕЛИЦЬКОГО ЗАМКУ 1922 РОКУ

У статті вперше розглянуто проект відбудови та консервації замку в Чернелиці після Першої світової війни, виявлений у фондах Державного архіву Львівської області. Автор проаналізував й описав збережену проектну документацію, а також умови, які передували її створенню**.*

Ключові слова: Чернелиця, Чернелицький замок, відбудова, консервація, реставрація.

Чернелиця – колишнє містечко, а сьогодні селище міського типу Івано-Франківської області, розташоване на Покутті, на правобережжі Дністра, яке вперше згадане в джерелах від 1440 року¹. Найбільшою пам'яткою селища, безумовно, є руїни замку XVII ст. Ця фортеця, закладена Язловецькими й добудована князем Міхалом Єжи Чарторийським до 1659 року², відіграла важливу роль в обороні кордонів Речі Посполитої, зокрема під час воєн з Османсь-

* Стаття підготована до друку в рамках міжнародного проекту “Чернелицький замок: історія і сучасний стан”, який реалізує група дослідників під керівництвом доктора Віталія Нагірного в Інституті історії Ягеллонського університету (Краків, Польща) за співпраці з Прикарпатським національним університетом ім. В. Стефаника та Національним технічним університетом нафти і газу (Івано-Франківськ, Україна).

** Автор статті висловлює подяку науковим співробітникам Українського регіонального спеціалізованого науково-реставраційного інституту “Укрзахідпроектреставрація” – канд. іст. наук В. Слободяну та канд. арх. О. Бойко за допомогу у віднайденні архівної справи.

кою імперією та її союзниками в другій половині XVII ст. Упродовж XVIII–XIX ст. фортеця по-ступово занепала. Свого часу замком володіли Чарторийські, Дідушицькі, Потоцькі та Ценські³.

Від часу закінчення будівництва, 1659 року, Чернелицький замок, правдоподібно, кілька разів перебудовувався, утрачаючи при цьому свій первісний вигляд і характер оборонної резиденції. Так, наприклад, можна припустити, що на початку XIX ст. замок був відбудований із руїн як родинний маєток Ценських⁴. Відомо також, що 1892 року тодішній його власник Самуель Мосберг намагався перебудувати замок. Його плани, однак, не були узгоджені ні з Гроном Консерваторів Східної Галичини, ні з місцевою адміністрацією й викликали негативну реакцію тодішнього городенківського старости Норберта Лорша, який заборонив будь-які перебудови замкових будівель⁵. В обох випадках у розпорядженні дослідників немає даних про існування якоїсь проектної документації, яка б стосувалася цих перебудов. Фактично, перша проектна документація, що стосується Чернелицького замку, була виготовлена аж на початку XX ст. Поштовхом до цього стала пожежа в замку 1904 року, коли вогонь пошкодив дах надбрамної вежі і його потрібно було терміново ремонтувати⁶.

Наслідком цієї пожежі стала поява найдавніших відомих креслень Чернелицької фортеці, датованих 16 лютого 1905 року, а їх автором, про що свідчить підпис, був Теодор Тальовський⁷. На кресленнях, із зазначеннями основних розмірів, подано фасад надбрамної вежі, план дахових конструкцій та два перерізи даху. Очевидно, що це був проект відновлення дахового покриття вежі. Не можна виключати можливості існування більш докладного робочого проекту з відповідною документацією, хоча до цього часу не вдалося віднайти жодних його слідів.

Черговим важливим етапом в історії Чернелицького замку був початок 1920-х рр. Під час Першої світової війни фортеця зазнала пошкоджень⁸ і потребувала негайного ремонту. І вже 1920 року польська адміністрація порушує питання про необхідність відбудови або консервації замку⁹. Упродовж наступних років поставлену проблему було успішно вирішено, і на фотографіях середини 1930-х рр. бачимо, що надбрамна вежа та південний корпус поруч із нею уже покриті гонтовим дахом¹⁰. Однак до останнього часу фактично весь міжвоєнний період в історії Чернелицького замку залишався білою плямою, хоча цілий комплекс нововиявлених архівних джерел дозволяє досить детально відтворити зміни, які відбувалися із замком у 1920-х рр.¹¹.

До таких архівних матеріалів належать документи, що стосуються відбудови та консервації руїн Чернелицького замку. Сьогодні вони зберігаються в Державному архіві Львівської області у фонді 1 (Львівське воєводське управління), описі 25 (Адміністративний відділ), справі № 1507 (Справа про реставрацію замку в Чернелиці Городенківського повіту)¹². Архівна справа нараховує 23 аркуші, серед яких знаходяться: калька з кресленнями, відомість матеріалів до проекту, акт технічного стану палацу, листування власниці маєтку та різних адміністративних установ Львівського й Станіславського воєводств тощо. Хронологічно архівна справа охоплює проміжок з 1921 р. до 1928. Детальніше документи можна поділити на три групи: документація з відбудови замку (21 грудня 1921 р. – 4 жовтня 1922 р.); акти, що стосуються розпарцеляції маєтку (5 січня 1926 р. – 17 вересня 1926 р.); документи про необхідність протиаварійних робіт у замку (липень 1928 р. – 20 серпня 1928 р.). На жаль, описана справа не є повною, у ній бракує згаданого в документах креслення палацу XVII ст., датованого липнем 1928 р.¹³. Крім того, відсутня відповідь на останній лист, тож невідомо, чи згадані в листах протиаварійні роботи були проведені.

Натомість серед документів, які зберігаються в справі, найбільше зацікавлення викликає креслення проекту відбудови замку (див. Додаток 1)¹⁴. Воно є доповненням до листа Терези Петровичової та Єлени Петровичівни до Державного управління консервації у Львові від 10 липня 1922 р.¹⁵. Окрім проекту до листа додана заява про готовність опіки над пам'яткою та кошторис відбудови¹⁶.

Аркуш із кресленням міститься в окремому конверті. Це паперова калька альбомної орієнтації. Усі зображення нанесено чорною тушшю в масштабі 1:100, підписи до них виконані польською мовою, розміри подано в сантиметрах. Композиційно креслення розміщуються у два ряди, у верхньому ряді є два креслення, а в нижньому – три. Умовна вертикальна вісь розділяє лист таким чином, що два креслення з лівого боку займають приблизно 2/3 площі листа. У верхній правій частині аркуша міститься основний підпис – “Plan odbudowy głównej części zam-



ku w Czernelicy; pow. HORODENKA; SKALA 1:100” (“План відбудови головної частини замку в Чернелиці; пов. Городенка; масштаб 1:100”). Під підписом читаємо: “PRZEKRÓJ DACHU” (“Переріз даху”). Тут зазначено товщину перерізів балок, стропил та інших частин даху прибрамної будівлі тощо, а також розміри площин даху в перерізі. Ліву верхню частину займає напис “WIDOK PRZEDNI” (“Вигляд спереду”) – креслення головного (західного) фасаду брами й південної куртини з проєктованим дахом. На кресленні проставлені основні розміри будівель, декоративні оздоби брами нанесені без деталізації. У нижньому лівому куті міститься напис “RZUT POZIOMU WIEZBY DACHU” (“План рівня конструкцій даху”) – план конструкцій даху із зазначенням їх основних розмірів. Цікаво, що на кресленні показано конструкції даху тільки над прибрамною будівлею, сама ж надбрамна вежа показана тільки контуром. У правому нижньому куті розміщені три невеликі креслення, які стосуються палацу на замковому подвір’ї, про що свідчить підпис “BUDYNEK MIESZKALNY” (“Житловий будинок”). Сьогодні це єдині виявлені креслення, на яких, хоч і схематично, зображено цю будівлю. Під підписом читаємо: “CZEŚĆ WIDOKU BOCZNEGO” (“Частина бокового вигляду”), тобто частина бокового фасаду, на якій зображено західну стіну будинку з трьома вікнами, а навколо вікон схематично показано їхнє кам’яне обрамування. Ближче до північно-західного рогу будинку, а також у проміжку між вікнами автор пропонує примурувати три контрфорси. Розміри на цьому кресленні не вказані. Правіше розміщено напис “PRZEKRÓJ” (“Розріз”) – переріз по західній стіні палацу з проєктованим контрфорсом. Нижче записано “RZUT POZIOMU MUROW OPOROWYCH” (“Проекція рівня підпирних стін”) – план на рівні підпирних стін (контрфорсів). На цьому й попередньому кресленні подано розміри тільки проєктованих контрфорсів. По периметру аркуша викреслено рамку, за її межами в лівому нижньому куті міститься підпис автора проекту “DAMIAN ELIJOW, HORODENKA 1922” (“Дем’ян Елієв, Городенка 1922”)¹⁷. На жаль, про Дем’яна Елієва відомо тільки те, що в 1911/12 навчальному році він навчався в Державній промисловій школі у Львові на додаткових курсах для будівельної справи, будучи в той момент на 3-му році навчання¹⁸. Інша його діяльність, як і подальша доля, невідома.

Зміст креслення свідчить про те, що проект передбачав облаштувати гонтовий дах із заломом над прибрамними приміщеннями, а також примурувати три контрфорси до західної стіни житлового будинку (палацу). Необхідність контрфорсів не була випадковою. Документи, датовані липнем 1928 р., свідчать, що “дощова вода вимила шви і каміння західної стіни, що спричинило просідання і похилення цієї стіни”¹⁹. Відкритим залишається питання часу побудови даху на надбрамній вежі. У проєкті його креслення відсутні, це пов’язано з тим, що на момент розробки проєкту він уже існував. Цей факт підтверджують знімки, датовані вереснем 1921 р.²⁰, на яких видно свіжі сліди консервації вежі – замуrowані віконні отвори з боку дитинця, а саме покриття даху виглядає цілком новим. Сумнівно, щоб за 16 років, що пройшли з часу останньої реконструкції, і в часи воєнних лихоліть гонтовий дах міг зберегтись у відмінному стані. Тож можна припустити, що дах було відновлено в перші повоєнні роки, скориставшись при цьому проєктом Т.Тальовського 1905 року.

Документи підтверджують, що проєкт відбудови Чернелицького замку був розроблений до 8 травня 1922 року²¹, самі ж будівельні роботи розпочалися не пізніше 12 червня цього ж року²². Станом на 19 липня 1922 р. був готовий гонтовий дах над прибрамними приміщеннями²³. Тим часом ремонту потребувала надбрамна вежа, її фронтон, а також кам’яні оздоби фасаду, які повипадали з мурів²⁴.

Про результати відбудови замку свідчать його численні фотографії з 1935 року, нещодавно виявлені в архіві Кафедри польської архітектури Варшавської політехніки. На фотографіях, зокрема, зафіксовано надбрамну вежу та будівлю, що прилягає до неї, вони накриті, згідно з проєктом, гонтовим дахом, крім того, західну стіну житлового будинку (палацу) підпирає контрфорс, який зберігся до сьогодні²⁵.

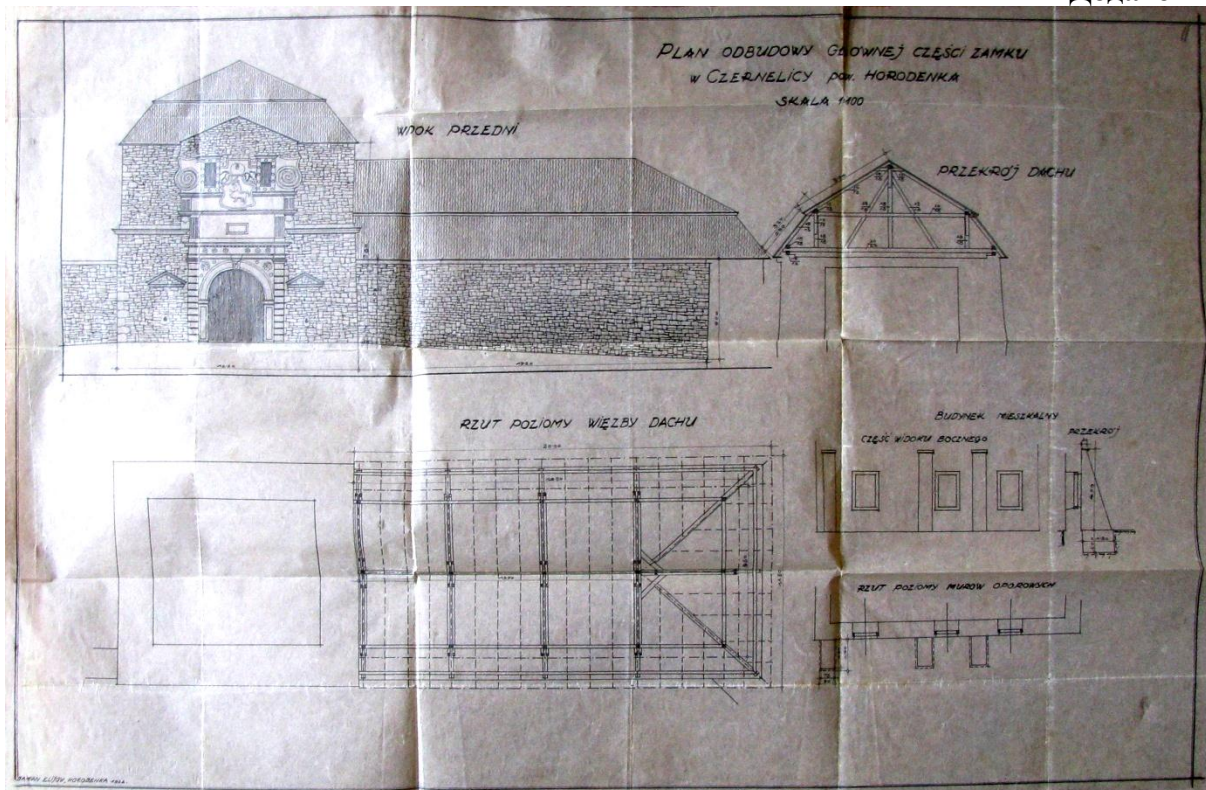
Відомо, що це не єдині відновлювані роботи, проведені в Чернелицькому замку в 1920-х рр. В архівній справі зберігся кошторис будівельних матеріалів і робіт, виконаних у фортеці²⁶, а також зарис “відбудованої башти і крила замку”²⁷, які були надіслані власницями Чернелиці городківському старосту в липні 1926 року. Цей документ свідчить, що, крім облаштування даху в прибрамній будівлі (у документі це приміщення назване стайнею), у будівлі було вмонтовано

нові вікна та двері. Нові віконні й дверні заповнення вміщено і в житловому будинку (палаці), сюди ж було закуплено блати (металеві пластини для розігрівання) на кухню. Цікаво, що придатним для проживання було тільки східне крило замку, натомість праве вважалось аварійним і не використовувалось²⁸.

Не можна не згадати також про те, що 1933 року Чернелицький замок було внесено до реєстру пам'яток і таким чином взято під опіку держави²⁹.

Збережені архівні документи, а також факт розробки й реалізації проекту відбудови замку в Чернелиці свідчать про значне зацікавлення тогочасного суспільства, пам'яткоохоронних організацій, а також різних структур місцевої влади до відбудови та збереження пам'яток архітектури й мистецтва, незважаючи на фінансову кризу та інші повоєнні негаразди. Також необхідно відзначити старання тогочасних власниць Чернелицького замку – Терези Петровичової і Єлени Петровичівни, які попри фінансові негаразди змогли вберегти замок від подальшого руйнування. Однак, на жаль, зусилля згаданих осіб та організацій виявилися марними. Після Другої світової війни радянська влада демонтувала дерев'яне накриття надбрамної вежі й прилеглої будівлі, було розібрано житловий будинок (палац), а матеріали використано для будівництва будівлі районного комітету КПРС, яка постала перед замком із західного боку. Радянська влада тільки декларативно оберігала замок. Незважаючи на те, що 1963 року Рада Міністрів УРСР видала постанову № 970, якою внесла замок до списку пам'яток архітектури національного значення (охоронний номер 251)³⁰, це жодним чином не вплинуло на стан збереження замкових руїн. На жаль, ситуація не змінилася й після здобуття Україною незалежності. Попри офіційну опіку держави над пам'яткою³¹, замок стоїть пустою, поступово розсіпаються bastiони й куртини, фундаменти надбрамної вежі та прилеглих до неї приміщень просядають, і будівля дає тріщини, руйнуються склепіння, а разом з ними стирається людська пам'ять про часи, коли замок служив прихистком не тільки для шляхти, а й для місцевого населення.

Додаток 1



1. Zbiór dokumentów małopolskich. T. 8 : Dokumenty z lat 1435–1450, uzupełnienie : dokumenty z lat 1286–1442 / wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Zakład



- Narodowy imienia Ossolińskich ; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1975. – № 2252. – С. 78; Kurtyka J. Podole w czasach jagiellońskich / J. Kurtyka. – Kraków : Societas Vistulana Towarzystwo Naukowe Młodych Historyków, 2011. – S. 496.
2. Akta Grodzkie i Ziemskie z archiwum ziemskiego we Lwowie. T. 24 / wyd. A. Prochaska. – Lwów : Nakładem Towarzystwa Naukowego, 1931. – S. 157.
 3. Загальні дані про історію замку, щоправда, не завжди достовірні, див.: Czołowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej / A. Czołowski. – Lwów : Nakładem autora, 1892. – S. 12–13; Polak T. Zamki na Kresach. Białoruś, Litwa, Ukraina / T. Polak. – Warszawa, 1997. – S. 171; Вечерський В. Фортеці й замки України / В. Вечерський. – К., 2011. – С. 521–522; його ж. Замки и крепости Украины / В. Вечерский. – К., 2005. – С. 113; Прибега Л. Замки та фортеці / Л. Прибега. – К., 2007. – С. 116–117.
 4. Не має прямих даних, які б указували на те, що це Ценські відбудовували замок, однак відомо, що 1798 року замок перебував у стані руїни й не підходив для проживання в ньому. Див.: Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника Відділ рукописів (ЛННБУ. ВР], ф. 141 Фонд Олександра Чоловського, оп. 1, спр. 449, арк. 3; Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej / R. Aftanazy. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1995. – Т. 7. – S. 140–143. Однак на початку XIX ст. він служив Ценським резиденцією. Це дозволяє припустити, що замок був хоча б частково відбудований.
 5. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 616, оп. 1, спр. 9, арк. 38.
 6. Там само, спр. 36, арк. 72.
 7. Оригінал креслення: Archiwum Instytutu Sztuki PAN, sygn. 5849, 1 ark; Фотокопія: Zabytki województwa Stanisławowskiego. Wykaz z lat 1920–1929 (opracowany przez pracowników lwowskiego okręgu konserwatorskiego) / red. R. Brykowski. – Warszawa, 1998. – S. 132.
 8. ЦДІАЛ України, ф. 616, оп. 1, спр. 130, арк. 13; ЛННБУ. ВР, ф. 26, спр. УК-18, арк. 159; Szydłowski T. Ruiny Polski. Opis szkód wyrządzonych przez wojnę w dziedzinie zabytków sztuki na ziemiach Małopolski i Rusi Czerwonej / T. Szydłowski. – Warszawa ; Lublin ; Łódź, 1919. – S. 99; Ochrona zabytków sztuki 1930–31. – Warszawa, 1930. – Z. 1–4. – Cz. 2. – S. 261.
 9. ЛННБУ. ВР, ф. 26, спр. УК-18, арк. 159.
 10. Archiwum Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej. Foto Bogdana Querquina 1935 r., 8 k. (фотографії наклеєні на трьох окремих листках формату А4, вирваних із фотоальбому, без шифру й нумерації сторінок).
 11. Детальніше про це див. статтю Магди Арсеніч “Чернелицький замок у міжвоєнний період (1918–1939) у світлі вибраних архівних джерел”, уміщену в цьому номері журналу.
 12. Держархів Львівської області (Держархів Львівської обл.), ф. 1, оп. 25, спр. 1507, 23 арк.
 13. Там само, арк. 21–22. Сьогодні це єдине відоме креслення плану замкового палацу в Чернелиці.
 14. Там само, арк. 11.
 15. Там само, арк. 9.
 16. Там само, арк. 10. Оригінал кошторису у справі відсутній, збереглася тільки його пізніша копія.
 17. Там само, арк. 11.
 18. Sprawozdanie C. K. Państwowej Szkoły Przemysłowej we Lwowie za rok szkolny 1911/1912. – Lwów : Nakładem Szkoły Przemysłowej, 1912. – S. 36.
 19. Держархів Львівської обл., ф. 1, оп. 25, спр. 1507, арк. 22 зв.
 20. ЛННБУ. ВР, ф. 26, спр. УК-18, арк. 147–149.
 21. Держархів Львівської обл., ф. 1, оп. 25, спр. 1507, арк. 7.
 22. Там само, арк. 8.
 23. Там само, арк. 12.
 24. Там само, арк. 12 зв.
 25. Archiwum Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej. Foto Bogdana Querquina 1935 r., 23 k. (фотографії наклеєні на трьох окремих листках формату А4, вирваних із фотоальбому, без шифру й нумерації сторінок).
 26. Держархів Львівської області, ф. 1, оп. 25, спр. 1507, арк. 14–15.
 27. Там само, арк. 16.
 28. Там само, арк. 22.
 29. ЛННБУ. ВР, ф. 26, спр. УК-18, арк. 369. Детальніше про це див. статтю Магди Арсеніч “Чернелицький замок у міжвоєнний період (1918–1939) у світлі вибраних архівних джерел”.

30. Постанова Ради міністрів Української РСР № 970 “Про впорядкування справи обліку та охорони пам’ятників архітектури на території Української РСР” від 24 серпня 1963 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/970-63-n/page>.
31. Державний реєстр національного культурного надбання (пам’ятки містобудування і архітектури України). Затверджений наказом Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України від 2 червня 1999 року № 128 // Пам’ятки України. – 1999. – № 2–3. – С. 71.

В статье впервые рассмотрен проект восстановления и консервации замка в Чернелице после Первой мировой войны, обнаруженный в фондах Государственного архива Львовской области. Автор проанализировал и описал сохранившуюся проектную документацию, а также обстоятельства, которые предшествовали ее возникновению.

Ключевые слова: Чернелица, Чернелицкий замок, восстановление, консервация, реставрация.

In this article, for the first time, the project of reconstruction and conservation of the castle in Chernelytsya after World War I, which was founded in the State Archive of Lviv region is considered. The author analyzed and described the preserved project documentation as well as the conditions that preceded its creation.

Keywords: Chernelytsya, Castle of Chernelytsya, reconstruction, conservation, restoration.